

DE KUNST VAN EROTIEK

INLEIDING

7

AFBEELDINGEN

13

AANTEKENINGEN

189

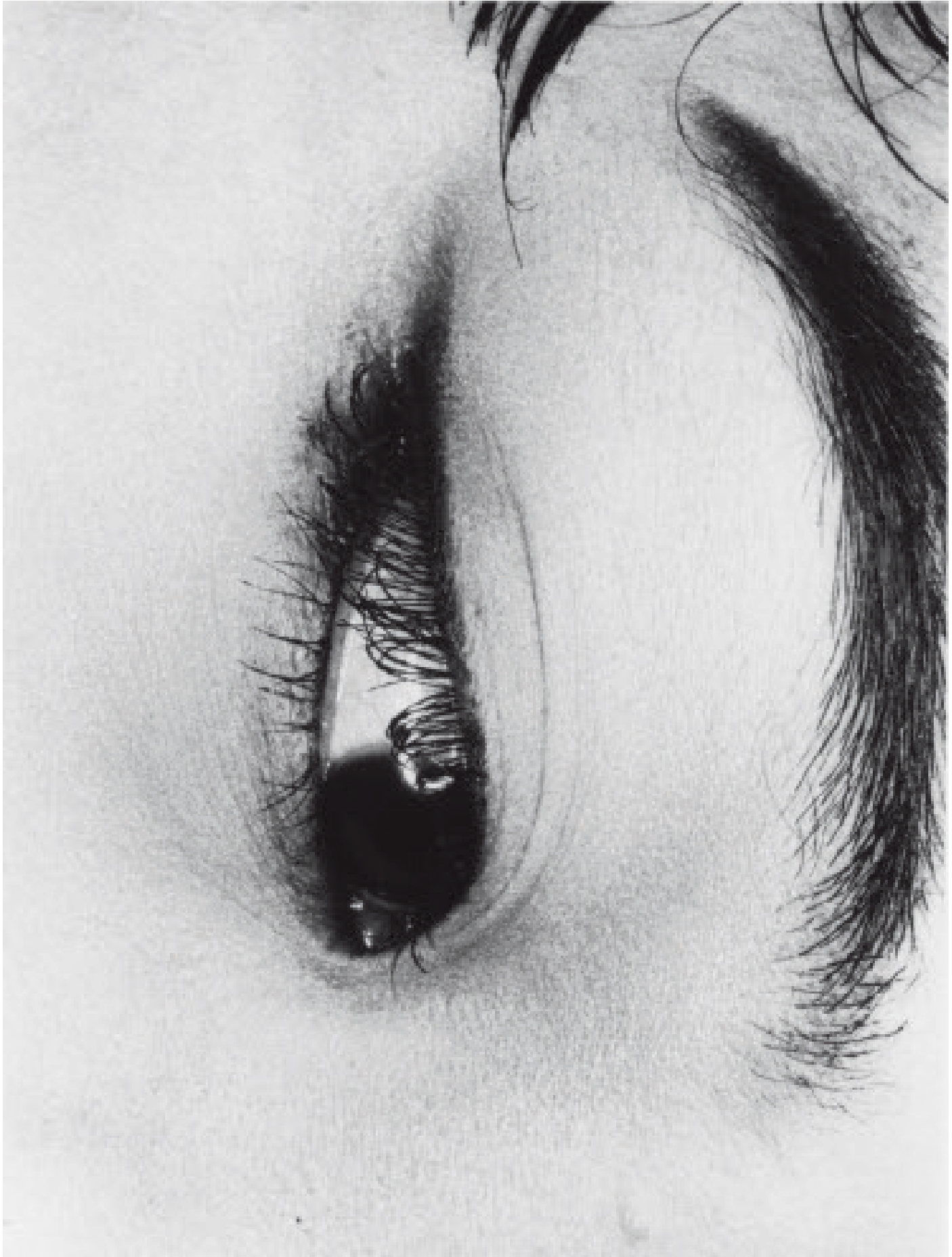
Guido Reni, *Sint-Sebastiaan*, ca. 1615

John Singer Sargent, *Badende tommies*, 1918

Georgia O'Keeffe, *Zwarte iris*, 1926

Nobuyoshi Araki, *De blik*, 1993

Thomas Ruff, *Nudes ru 05 (Nud 053)*, 2000

AANTEKENINGEN

misschien de omlijsting vormde voor erotische *tabulae pictae* (paneelschilderijen), die vanuit de antichambre konden worden aangebracht en indien gewenst vervangen. Anderen wijzen dit af en beweren dat het raam een voyeuristische functie had voor een privéseksruimte. Interessant is dat op de twee erotische afbeeldingen op de muur achter het vrijend paar een schildering is aangebracht met een ander amoreus paar – een schilderij in een schilderij. Aan weerszijden van de kleine schilderijen kan men de scharnieren van een klein houten luik zien, zodat de schilderijen misschien bedekt konden worden – of zijn ook dit weer loergaten naar een andere kamer?

Literaire bronnen en archeologisch onderzoek geven aan dat sommige grote Romeinse huizen privéruimtes voor seksuele activiteiten hadden. Soms werd een ruimte gedecoreerd met erotische schilderijen en bezat hij een eigen ingang die afgescheiden was van de hoofdingang naar het atrium van het huis. Valerius Maximus – een onbetekenende schrijver ten tijde van keizer Tiberius (14–37 v.Chr.) – beschreef een seksorgie die vermoedelijk in 54 v.Chr. plaatsvond en door enkele hooggeplaatste politici van Rome werd bezocht. Dit soort beschrijvingen kunnen de voedingsbodem zijn geweest voor de beruchte verhalen over grote losbandigheden onder Nero en Caligula, maar men moet zoiets – zoals geldt voor alle politieke lasterpraatjes – vaak met een korreltje zout nemen.

Anoniem, Romeinse torso van Pan, ca. 2de eeuw, marmer, hoogte 31 cm, privécollectie
ZIE BLZ. 19

Aangenomen wordt dat dit kleine beeld van de god Pan een Romeinse kopie is, of een variant van een Grieks beeld uit de 3de tot 1ste eeuw v.Chr. De god staat met zijn harige rechterbeen naar voren, zijn penis staat rechtop en zijn handen zitten vastgebonden achter zijn rug. Zijn linkerschouder buigt naar voren en zijn (inmiddels verdwenen) hoofd kijkt naar links. Het beeld verwijst naar een verhaal uit de Griekse mythologie: de nimfen – vaak het mikpunt van de wellust van de geitengod – betrappen hem in zijn slaap en binden hem uit wraak vast. Ook schoren ze zijn baard ruw af, maar dat aspect van de mythe kan onmogelijk door dit Panbeeld worden bevestigd.

In de Griekse mythologie was Pan de god van de woeste natuur, van de herders en hun kuddes, van de bergen, bossen en beboste valleien, en van eenvoudige muziek. Hij is ouder dan de Olympische goden en men geloofde dat hij in Arcadië woonde, het ruigste, meest bergachtige deel van de Griekse Peloponnesos. Op twee uitzonderingen na – een tempel in de rivierkloof van de Neda op de Peloponnesos en een tempel in Egypte – werd hij niet in door de mens gemaakte heiligdommen aanbeden, maar in spelonken, grotten en andere natuurlijke plekken, zoals de Grot van Pan op de noordhelling van de Akropolis in Athene. Hij werd altijd afgebeeld met de poten en hoeven van een geit, met geitenhoorns en lange oren, maar wel met de torso en het hoofd van een man. Zijn equivalent in de Romeinse religie was Faunus.

Pans geitennatuur kwam ook tot uiting in zijn seksuele voorkeuren: hij was een wellustige god. Zijn beroemdste afbeelding is een beeld uit de Villa van de Papyri in Herculaneum: hij heeft seks met een sik (vrouwelijke geit). Zijn grootste wapenfeit was echter zijn succesvolle verleiding van de maangodin Selene. Hij verleidde haar door zich te vermommen met een witte schapenvacht en haar het bos in te lokken. Een van de beroemdste mythen over Pan gaat over zijn uitvinding van de panfluit of syrinx. Syrinx, de dochter van een riviergod, was een bosnimf uit Arcadië, op wie Pans oog viel toen hij terugkeerde van de jacht. Om aan Pans hofmakerij te ontkomen vluchtte Syrinx naar haar zusters, die haar veranderden in een handvol riethalmen. Pan raakte betoverd door het geluid van de wind door de halmen, de oorsprong van het muziekinstrument dat hij naar de nimf vernoemde. Daarna werd hij nog zelden zonder zijn ‘panfluit’ gezien. Hij heeft ook geprobeerd de nimf Echo te verleiden en de boomnimf Pitys, die zichzelf veranderde in een dennenboom om aan zijn avances te ontkomen. Het woord ‘paniek’ stamt af van deze god, wiens boze schreeuw op eenzame plekken weerklonk als hij werd gestoord in zijn slaap.

De tuinen en peristylen van Romeinse villa’s waren gedecoreerd met schilderijen en gevuld met beelden van Bacchus (Dionysos) en zijn boerse entourage. Deze Pan, gevangen in zijn ithyfallische kwelling, bood waarschijnlijk een amusante, seksueel opwindende aanblik tussen de granaatappelbomen en rozenstruiken van een Romeinse tuin aan zee.

Anoniem, *Mithuna*-figuren, ca. 900–1300, zandsteen, hoogte ca. 100 cm, Kandariya-tempel, Khajuraho, Madhya Pradesh, India
ZIE BLZ. 20

De Chandela Rajput-dynastie heerste tussen de 9de en 13de eeuw over het gebied dat nu in Centraal-India de deelstaat Madhya Pradesh vormt. Net als alle toonaangevende dynastieën in het middeleeuwse India financierden deze heersers de bouw van tempelcomplexen en andere religieuze werken. In de 10de en 11de eeuw luisterden de Chandela-koningen hun hoofdstad Khajuraho op met een groot aantal hindoe- en jaïntempels. Van de 85 monumenten staan er tegenwoordig 25 op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Een van de beroemdste is de aan Shiva gewijde Kandariya-tempel, die zowel binnen als buiten versierd is met duizenden gebeeldhouwde figuren, waarvan sommige expliciet erotisch van aard zijn.

Het hindoeïsme veronderstelt vier levensdoelen die iedereen moet nastreven: *dharma*, rechtschapen leven; *artha*, professioneel succes; *kama*, menselijke liefde en seksualiteit; en *moksha*, spirituele verlossing. Hoewel een tempel aan een bepaalde godheid of de manifestatie van een god is gewijd en dient om de gelovige te helpen *moksha* te bereiken, werden in religieuze kunst ook de andere levensdoelen zichtbaar gemaakt. Dit verklaart het grote aantal seksuele thema’s in veel hindoe-tempels. Volgens het hindoeïsme kan de gelovige alleen *moksha* bereiken als hij ook succesvol de drie andere

levensdoelen heeft nagestreefd. Het streven naar *kama* – seksueel genot – is hoe dan ook een belangrijke stap op de weg naar spirituele verlossing.

Net als de andere tempels in Khajuraho bevat de Kandariya-tempel afbeeldingen van godheden, bovennatuurlijke wezens, decoratief loofwerk, dansende vrouwen en erotische panelen met *mithunas*, liefdesparen. De erotische afbeeldingen zijn niet echt talrijk of in het oog springend, want verhoudingsgewijs wordt er evenveel aandacht op gevestigd als op niet-seksuele afbeeldingen. Behalve dat men denkt dat deze coïtusscènes verwijzen naar overvloed, welvaart en welzijn, zouden ze ook de gelovigen begunstigen en het kwaad bezweren. *Mithuna*-afbeeldingen kwamen al in de allereerste boeddhistische en jaïntempels voor, net als in de tempels gewijd aan Shiva, Vishnu en andere hindoegoden. Ze vormen een integraal onderdeel van het hindoegelooft en hebben een religieuze functie of moeten seksuele lust opwekken. Vaak zijn het liefdesparen – soms geholpen of bekeken door anderen – in een extreem acrobatische positie, of het zijn mannen die zich overgeven aan zoöfilie (bestialiteiten) terwijl hun vrouw de andere kant opkijkt.

Men heeft ook beargumenteerd dat de *mithuna*-scènes van de Kandariya-tempel de weergave zijn van de seksuele rituelen van bepaalde hindoeïstische tradities, die geloofden dat verlossing alleen werd bereikt door hen die dit soort verlokkingen konden weerstaan. De sekteleiden werden blootgesteld aan al deze bekoringen en moesten laten zien dat ze er niet door werden geraakt. Andere wetenschappers hebben geopperd dat de erotische beelden tantrische praktijken symboliseren; of dat de beelden waar het laatste portiek overgaat in het heiligdom, een kwetsbaar punt van de tempel beschermen; of dat ze door een soort kosmische verbinding tussen mens en god, man en vrouw een symbool zijn voor vruchtbaarheid en voortplanting.

Gebroeders Van Limburg (werkzaam ca. 1399–1416)
Paulus de Heremiet aanschouwt de verleiding van een christen, folio 191r uit *Les belles heures de Jean de France, Duc de Berry*, 1405–1408/1409, tempera, goud en inkt op velijn, 23,8 x 17 cm, Cloisters Collection, 1954, Metropolitan Museum of Art, New York
ZIE BLZ. 21

Dit weelderig miniatuur op velijn (kalfsperkament) maakt deel uit van het beroemde getijdenboek *Les belles heures*, dat wordt toegeschreven aan de uit Nijmegen afkomstige gebroeders Van Limburg – Herman, Paul en Johan – die deze opdracht kregen van hun rijke beschermheer Jan van Frankrijk, graaf van Berry. We zien een fraai geklede christenman met op de rug vastgebonden handen, die verleid wordt door een mooie jonge vrouw, misschien de duivel in vrouwengedaante. Iets vaag roods komt uit zijn mond, omdat – zoals het Latijnse onderschrift verklaart – hij zijn tong heeft afgebeten en die naar de zondige vrouw heeft gespuwd om te voorkomen dat hij voor haar wulpsheid bezwijkt. Paulus, een van de eerste heremieten, bekijkt het gebeuren vanaf een afstand. Hij was zo geschokt dat hij later naar Rome vluchtte

en vervolgens een heenkomen in de wildernis zocht.

Het doel van deze verleidingsscène is zonder meer morele onderrichting, want hij werd gemaakt voor een getijdenboek: een persoonlijk devotioneel boek met gebeden voor vaste momenten van de dag. Niettemin hebben de kunstenaars het tafereel zo levensecht mogelijk en met natuurgetrouwe details voorgesteld; ook maken ze de wulpse bedoelingen van de vrouw bijzonder duidelijk. Haar been ligt onbeschaamd over de borst van de man, haar hand grijpt naar zijn kruis onder het opgetrokken gewaad dat zijn been blootlegt. In overeenstemming met de religieuze context ziet men geen openlijke naaktheid, maar de lichtzinnige aard van de verleidster komt tot uiting in haar strak zittende, laag uitgesneden jurk en modieuze haardracht ofwel *cornette*. Lange tijd werd het haar van de vrouw in diverse culturen beschouwd als zondig, omdat het seksuele lust opriep in de man. Predikers in de 15de eeuw veroordeelden zulke haardrachten als ijdel en frivol: ze kronen de vrouw net als hoorns een koe sieren.

Dit knappe staaltje van principieel christelijk verzet wordt nog geïntensifieerd door de weelderige achtergrond, ver weg van de stad, rond een fontein. Bovendien verleent het feit dat de handen van de man zijn vastgebonden, zodat de vrouw de dominerende positie inneemt, samen met de voyeuristische Paulus en een andere toekijkende monnik, een zinnenprikkende dimensie aan de scène, wat vermoedelijk niet de bedoeling was.

De dramatische compositie, het perspectiefgebruik en de heldere schilderwijze vormen het bewijs van het uitzonderlijke talent van de gebroeders, die een grote creatieve vrijheid van de graaf hadden gekregen. *Les belles heures* bestaat uit 172 illustraties, waaronder zeven weelderig versierde en geïllustreerde verhalencycli die gewijd zijn aan heiligen en gebeurtenissen uit de christelijke geschiedenis: een innovatie van de kunstenaars. Het is het enige voltooide manuscript van de gebroeders. Ze worden beschouwd als de grootste miniaturisten van hun tijd en als voorlopers van de werken van Jan van Eyck en andere Nederlandse schilders in de 15de eeuw.

Pisanello (Antonio di Puccio Pisano, ca. 1395–1455)
Allegorie van de onkuisheid, ca. 1426, pen en bruine inkt op rood geprepareerd papier, 129 x 152 cm, Albertina Museum, Wenen
ZIE BLZ. 22

Deze markante tekening, door de kunstenaar zelfverzekerd met pen en bruine inkt op rood geprepareerd papier neergezet, is een van de bekoorlijkste en meest mysterieuze werken uit de vroege Italiaanse renaissance. De titel werkt verwarrend, omdat het onderwerp weinig van doen heeft met onkuisheid (*Luxuria*) en eerder aan een symbool van lust doet denken. De boodschap van deze afbeelding betreft echter de oorsprong van luxe, namelijk het verlangen naar overvloed.

Met haar gekrulde haarbos maakt de vrouw een Afrikaanse indruk. Mogelijk was zij een van de slavinnen die destijds populair waren bij de Italiaanse adel als lustobject. Dit wordt gesuggereerd door haar strakke, gespierde lichaam